

komst med Tyskland. Besættelsen var ikke accepteret. Danmark havde protesteret. Rationalet i denne tilsyneladende formalitet kan findes i Georg Cohns tanker om neo-neutralitet. En aftale, en accept ville have frataget Danmark en folkeretlig begrundelse for påstanden om den fortsatte neutralitet, hvor fiktiv den end forekom.

Der er, som det forhåbentlig fremgår, passager i Helstrups bog, som indbyder til diskussion og indvendinger. Den indvending at bogen er overflødig, fordi alt hvad der er værd at vide om den 9. april allerede er skrevet, har ingen vægt. Der er faglig gehalt i Helstrups analyser og ræsonnementer. Når journalister i fremtiden søger oplysninger om forspillet til den 9. april, vil man med god samvittighed kunne henvise dem til Helstrups bog; men det vil sandsynligvis være forgæves. Den er på hele 200 sider.

Henrik S. Nissen

KNUD J.V. JESPERSEN: Med hjælp fra England. Special Operations Executive og den danske modstandskamp 1940-1945, bd. II: Den væbnede kamp 1943-1945, Odense Universitetsforlag 2000, 493 s., ill.

Med udsendelsen af bind 2, der dækker perioden efteråret 1943 til 1945, har Knud J.V. Jespersen (KJVJ) færdiggjort sin gennemgang af dansk modstandsbevægelse set fra SOE i London. De to bøger er skrevet på grundlag af arkivmateriale fra SOE, Danish Section, der hidtil ikke været tilgængeligt for forskningen, og de er tilsammen et af de mest ambitiøse værker i besættelseslitteraturen fra de sidste år. Målsætningen har været en totalbeskrivelse både af SOE-organisationens danske gren og en beskrivelse og vurdering af SOE-politikken implementering og udvikling i Danmark set i relation til SOE's virke og målsætninger.

Hermed lægger de to bøger sig meget tæt op ad Jørgen Hæstrups pionerværker »Kontakt med England« og »Hemmelig Alliance« både i emnekreds og i tilgang til stoffet. Ambitionen har således utvivlsomt været at genskrive det dramatiske og engagerende stof om krigstidens forbindelser mellem det besatte Danmark og den venligtsindede stormagt, som det ser ud, når arkivet fra SOE's danske sektion og mere end 40 års besættelsesforskning lægges til Hæstrups arbejde.

Både KJVJ's og Jørgen Hæstrups bøger er udtryk for den samme grundfortælling om modstandsånden, der næres og udvikles af forbindelserne til England, og som udfolder sig i et allianceforhold og en aktiv væbnet kamp, hvis forløsning er Danmarks »de facto« status som allie-

ret nation blandt verdenskrigens sejrherre. Alligevel er der også afgørende forskelle, og KJVJ har aspekter med og anlægger synspunkter på engelsk politik, som Jørgen Hæstrup ikke har fundet det naturligt at tage op eller ikke har kunnet behandle med det mere begrænsede materiale, der stod til hans rådighed. I »Med hjælp fra England« place-res SOE-politikken således i langt højere grad i forhold til den engelske udenrigspolitik generelle målsætninger og interesser, der klart indebærer mål, som rækker ud over det tyske nederlag og de allieredes sejr.

Ved anmeldelsen af bind 1 (HT bd.99, s. 282ff) er drøftet en række af de prioriteringer og grundsynspunkter, der er lagt på stoffet, og de skal kun tages op igen, hvor de er skiftet, eller synspunkterne må revideres eller klargøres ud fra fortsættelsen af værket i bind 2.

KJVJ har i begge bindene valgt en form, hvor SOE-arkivet sættes i centrum. Dokumenterne herfra fremlægges grundigt og citeres fyldigt. Til gengæld er der kun sparsom inddragelse af yderligere kildemateriale, i stedet trækkes på den fyldige besættelseslitteratur, der dækker disse emner, og der er lagt vægt på en bred skildring af den del af modstandspolitikken, der har forbindelser til SOE. Det er tydeligt, at SOE-arkivet er mere stofrigt for perioden 1943-45 end for perioden 1940-43. Det har som konsekvens, både at bind 2 er blevet en hel del større end bind 1, men også at KJVJ's ambitioner om en emnemæssigt og narrativt bred fremstilling bedre lader sig realisere i bind 2 end i bind 1.

Det fremgår af KJVJ's redegørelse for arkivet og hans brug af det, at der ikke er tale om et samlet operations- og korrespondancearkiv med lange ubrudte serier af arbejds papirer og brevvekslinger. Der er i stedet bevaret en del breve til og fra den danske sektion og især til og fra dens leder i hele perioden, R.C. Hollingworth. Desuden en række rapporter udarbejdet i forbindelse med SOE's relationer til andre instanser og endelig efterkrigsmateriale bestående af en slutrapport, en lang række debriefinger af danske og engelske SOE-medarbejdere og en samlet historisk redegørelse udarbejdet i 1948 af en professionel historiker.

Materialet har kun få afgørende nyheder i relation til, hvad der kan kaldes arbejdet i marken, dvs. dansk modstandsarbejde. Der, hvor arkivet og dermed også »Hjælp til Danmark« udvider vores viden, er først og fremmest i vurderingen af SOE's interne stillingtagen og dets relationer til andre engelske myndigheder. Vi kan nu langt bedre forklare beslutninger i forhold til dansk modstandsarbejde ud fra det ofte stærke pres, organisationen var underlagt, dens behov for resultater og endelig ud fra hvilken grad af autonomi SOE har haft i sine beslutninger. »Fra London meddeles« hed det i BBC under besættelsen – som i alle bureaukratier og statsapparater lå der selvfølgelig et kompliceret

net af beslutningsstrukturer og -relationer bag. Her er vi nu på sikrere grund. Hvor Hæstrup kunne følge SOE-arbejdet gennem dets virkninger i Danmark og gennem en del rapporter til og fra SOE-ledelsen om de danske forhold, så får KJVJ mulighed for at komme ind i hovedkvarteret i Baker Street og i en vis udstrækning se SOE's interne overvejelser, og han kan beskrive SOE i forhold til andre engelske og allierede instanser. I første bind i særlig grad SIS, i dette bind Foreign Office og de militære kommandoer, fra sommeren 1944: SHAEF.

SOE-politikken er hos KJVJ i meget høj grad set ud fra SOE's danske sektion og med sektionens optik og interesser i centrum. På nogle områder kan denne optik endda indsnævres til, at en række af sektionens danske medarbejdere og deres vurderinger er sat i centrum. Vigtigt blandt disse er Flemming Juncker og Ole Lippmann.

SOE-arkivet er blevet åbnet for KJVJ gennem forbindelser til de få overlevende centrale danske SOE-aktører og mødet med dem har sat sig tydelige spor i fremstillingen. I bind 1 var det Flemming Juncker, der som organisator af jysk sabotage og modtagegrupper stod centralt. I bind to er det Ole Lippmann, der er genstand for KJVJ's ureserverede beundring, og forfatteren identificerer sig modstandspolitisk i vid udstrækning med ham og hans synspunkter. Forbindelsen til Lippmann har desuden givet sig udtryk i, at der her for første gang har kunnet trækkes på en dagbog ført af Ole Lippmann og en række andre samtidige og senere kilder i dennes besiddelse.

Dette binds titel er »Den væbnede kamp«. Der er nu ikke mange sider i bogen, hvor våbnene er i brug. Organisation og politik er de to hovedtemaer; og i efteråret 1943 er den politiske platform for det illegale arbejde i Danmark ændret kraftigt både i London og især i Danmark.

I London sker der organisatoriske ændringer i takt med, at invasionen i Vesteuropa forberedes, og slutkampen mod Tyskland indledes. SOE mister en stor del af sin selvstændighed og stilles operativt under militær kommando, først kommandoen for invasionen, COSSAC, senere den allierede overkommando for styrkerne i Vesteuropa, SHAEF. Den indflydelse, SOE bevarer, bygger først og fremmest på organisationens monopol på forbindelserne til det besatte Danmark.

I Danmark opbyggedes nye magtcentre med etableringen af Frihedsrådet, gruppen af partiledere under Vilhelm Buhls ledelse og »Den lille Generalstab«, som under general Gørtz' kommando i vid udstrækning stillede sig til rådighed for politikerne. Spillet om indflydelse på modstandsorganisationen og forbindelserne til de allierede som baggrund for, at politikere og Frihedsråd sluttelig nåede et kompromis

omkring en fælles regering efter befrielsen, er velkendt fra en række undersøgelser gennem de sidste 20 år med hver deres tema – og KJVJ tilslutter sig dette veletablerede billede af perioden august 1943 til maj 1945. Hans opgave bliver at undersøge SOE's indflydelse på dette forløb og i sidste instans svare på, hvilken forskel SOE gjorde.

Flemming B. Muus var frem til efteråret 1944 Chief Allied Representative/Chief Organiser. Et job med stor handlefrihed og i den usikre magtpolitiske situation på dansk side et job med betydelige indflydelsesmuligheder. Det er velkendt, at Muus løste de opgaver han fik pålagt under den store afledningsoperation med henblik på invasionen i Vest-europa, Operation »Fortitude«, ved at indgå i et tæt samarbejde med dels Frihedsrådet og dels »Den lille Generalstab«, selvom hans instrukser primært lød på, at han skulle opbygge grupper, der var decentralt styrede og med hver region separat under engelsk kommando. Her var der tale om tanker, der ikke lod sig realisere og ikke svarede til virkeligheden i det danske organisationsarbejde, og KJVJ fremhæver, at Muus' fortjeneste er, at han faktisk løste den pålagte opgave i et rimeligt omfang. Da de engelske chefer mødte Frode Jakobsen og andre danske modstandsledere ved et møde i Stockholm måtte også de bøje sig for de danske interesser på dette område.

Til gengæld ser KJVJ meget kritisk på Muus' manøvrering mellem de politiske hovedpoler i det besatte Danmark. I løbet af foråret 1944 stillede Muus sig mere og mere kritisk til Frihedsrådet og han knyttede sig nært til især Schjødt-Eriksen og Hjalp, til Dedichen som indflydelsesrig mellemmand til det politiske miljø samt til Hedtoft og H.C. Hansen. I kraft af bl.a. Muus' indflydelse i modstandsorganisationen centralt og lokalt udpegedes der officerer til en lang række vigtige poster i denne periode, samtidig med at den såkaldte illegale hær tog form.

Hos KJVJ formuleres det således, at SOE skifter fra at være et agentur for undergravende virksomhed til at være en paramilitær organisation – og i sidste ende en agent for engelske udenrigspolitiske prioriteringer om at undgå kommunistiske magtovertagelser, fremme politisk enighed og sikre engelsk indflydelse i efterkrigstidens Danmark, der sås som en del af den engelske interessesfære. Ud fra disse skift i prioriteringerne skulle SOE balancere mellem COSSAC/SHAEF's militære prioriteringer, der ikke tillagde modstandsbevægelser nogen væsentlig militær rolle, og Foreign Offices politiske prioriteringer, der først og fremmest lægger vægt på skabelse af brede alliancer og indre enighed.

Først Flemming Muus og fra februar 1945 hans afløser Ole Lippmann skulle føre denne politik ud i livet i Danmark under vanskelige forhold og med tidvis begrænset støtte fra SOE-hovedkvarteret. De to

løste opgaven meget forskelligt. Muus søgte aktivt at fremme officerernes og partiledernes indflydelse i forhold til modstandsorganisationen og i forhold til de allierede – og som nævnt med betydeligt held. I en overgangsperiode i efteråret 1944, hvor et væsentligt organisationsarbejde på lokalt arbejde omkring den illegale hær førtes ud i livet, var Muus trukket ud af Danmark og hans virksomhed videreførtes af Schjødt-Eriksen og Dedichen. Officerernes indflydelse på organisationen blev i denne periode fast organiseret.

Ole Lippmann kom til Danmark i februar 1945, og han valgte at placere sig helt anderledes end Muus. Han tilsluttede sig klart de kredse i Frihedsrådet og dets kommandoudvalg, der søgte at trænge officerernes indflydelse tilbage – men hans virksomhed havde reelt begrænset effekt, trods KJVJ's fremhævnning af hans effektivitet og gennemslagskraft. London – og det indebærer både SOE, SHAEF og Foreign Office – så med tilfredshed på det etablerede forlig omkring regeringsdannelsen og havde for længst anerkendt Vilhelm Buhl som fremtidig dansk leder.

»Den væbnede kamp« gennemgår og vurderer nøje de to danske SOE-Chief Representatives og deres virke. KJVJ vurdering af Muus og hans officersvenner er afstandtagende, uden at han dog skjuler Muus' organisatoriske fortjenester. Til gengæld er beundringen for Lippmann uden forbehold. Hvis de to vurderinger sættes overfor hinanden, kan det diskuteres, om ikke Muus i langt højere grad end Lippmann førte de engelske målsætninger ud i livet.

Muus fik faktisk gennem sit samarbejde med Frihedsrådet og Den lille Generalstab etableret en organisation, der nødtøftigt kunne opfylde de krav, han fik stillet ud fra operation »Fortitude«. Han førte ikke kravet om de seks uafhængige regioner styret fra London igennem, men fik SOE-ledelsens accept heraf. Muus var en afgørende brik i det spil, der førte de største civile modstandsorganisationer sammen bag Frihedsrådets m-udvalg og for forbindelsen mellem Frihedsrådet og officererne. Han lagde sit lod afgørende til fordel for officererne og dermed partilederne. Det kan hævdes, at Muus's indflydelse var en væsentlig forudsætning for, at Frihedsrådet og politikerne tvinges ind i et bindende samarbejde, og at han dermed på det overordnede plan realiserede den engelske politik, endda næsten før Hollingworth presset udefra formulerede denne politik overfor Muus og andre SOE-folk i marken.

Det er ikke synspunkter, KJVJ står for. Det skyldes dels, at han i sit syn på arbejdet i marken står de rene modstandssynspunkter nær, dels at han tager afstand fra de metoder, som Muus og ikke mindst Schjødt-

Eriksen anvendte for at fremme deres indflydelse. Omvendt kan det hævdes, at kun det sovjetiske kort (Sovjetunionens accept af Døssing som repræsentant for »det kæmpende Danmark«) forhindrede partilederne og »Den lille Generalstab« i at monopolisere magten i befrielsessituationen.

Lippmann gik til gengæld klart imod »Den lille Generalstabs« indflydelse og ikke mindst Schjødt-Eriksens metoder. Lippmann havde kun i begrænset omfang Hollingworths tillid, og hans muligheder for at opnå en væsentlige ændring i de politiske magtforhold var yderst begrænsede. Han støttede forsøget på at få Schjødt-Eriksen ud af våbenfordelingen og på at eliminere Vagn Bennikes jyske hovedkvarter, men på trods af opbakning hertil i dele af Frihedsrådets kommando-udvalg lykkedes det ikke, og officerernes indflydelse i modstandsorganisationen blev næppe mindre i de måneder, han havde sit virke. Den etablerede magtdeling med partilederne som de tydeligt mest ressourcestærke falder godt i tråd med den formulerede engelske politik på dette tidspunkt, og Lippmanns forsøg på at få skubbet »Den lille Generalstab« ud ville næppe have vundet støtte på overordnet plan.

Allerede i bind 1 besvarede KJVJ spørgsmålet om den betydning, SOE havde for det samlede modstandsarbejde i Danmark. Konklusionen var udpræget forsigtig, og det gælder også i bind 2. KJVJ afviser med rette vurderinger i SHAEF-rapporter om, at der næppe ville være opstået en modstandsbevægelse i Danmark uden SOE. Til gengæld udtaler han, at »SOE må derfor siges at have gjort en forskel ved ... at have forsøgt at tilrettelægge og koordinere det spredte modstandsarbejde, så den støttede og ikke uforvarende kom til at modvirke de regulære militære operationer.« Den vurdering får KJVJ skabt godt belæg for i sine to bind. Han holder sig derimod forsigtigt tilbage med henblik på samlede vurderinger af, om SOE faktisk skabte de bedst mulige betingelser for en ordnet og fredelig overgang fra krig til fred og for Danmarks indpasning i den engelske interessesfære. Fremstillingens samlede billede er, at SOE ikke nødvendigvis gennem sin faktiske politik, men ved sin eksistens fremmede et sådant mål og dermed »bidrog på afgørende punkter til at give den danske modstandskamp en retning og et mål, som i løbet af krigens to sidste år forvandlede Danmark fra en tysk vasal til allieret medkæmper«. Det er en formulering, som Jørgen Hæstrup ville have kunnet skrive under på, om end Hæstrup også tillægger SOE-politikken en væsentlig betydning.

KJVJ's fremstilling er engageret historieskrivning, hvor der tages stilling i en lang række af de stående debatter omkring den danske modstandsorganisations udvikling. I et så omdiskuteret og på nogle felter

vel undersøgt område, som der her er tale om, har det betydet læsbare bøger med klare vurderinger. Den konsekvente SOE-optik har til gengæld betydet, at fremstillingen ikke belyser sit emne fra flere forskellige synsvinkler, politisk og organisatorisk. Det kan ses som en analytisk svaghed, men er fra forfatterens side et bevidst valg, og der er uimodsigeligt herigennem vundet klarhed i grundsynspunkterne.

Palle Roslyng-Jensen

PETER BIRKELUND: De loyale oprørere. Den nationalt-borgerlige modstandsbevægelses opståen og udvikling 1940-45. En undersøgelse af de illegale organisationer De frie Danske, Studenternes Efterretningstjeneste og Hjemmefronten. (Odense Universitetsforlag 2000).

Med denne 472 sider lange ph.d.-afhandling har Peter Birkelund sat sig for »at afdække motiverne og drivkræfterne bag den modstand, som udsprang af de nationale og konservativt-borgerlige miljøer« (s. 16) under besættelsen. Med sin forskning lægger han sig dermed i kølvandet på Aage Trommer (Modstandsarbejde i nærbillede. Det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland under den tyske besættelse af Danmark 1940-45) og Anders Bjørnvad (Hjemmehæren. Det illegale arbejde på Sjælland og Lolland-Falster 1940-45). Mens de afgrænser sig geografisk, gør Birkelund det politisk til de organisationer, der hovedsageligt rekrutterede folk af konservativ observans bl.a. Konservativ Ungdom (KU). Handlingen udspilles dog mestendels i København.

Mens Trommer og Bjørnvad fandt, at initiativerne til modstand blev taget på politiske yderfløje, kommunister og Dansk Samling herunder yderligtgående KU'er, altså af »systemfjender«, så venter Birkelund, at finde »systemloyale« i sin undersøgelse, fordi Det konservative Folkeparti var med i samlingsregeringen fra 1940-43 og partiets politiske ungdomsorganisation ikke brød med partiet. Det gør han da hovedsagelig også.

Han kan for sit område bekræfte Jørgen Hæstrups mere generelle tese, at modstanden udsprang af enkeltpersoners spontane rejsning uden lederskab. Han vil undersøge de tre modstandsorganisationers »opståen, udvikling, modstandsaktivitet, politik og interaktion med andre organisationer og enkeltpersoner.« (s. 17) Efter en indledning og en kort oversigt over udviklingen af KU før og under besættelsen har han seks kronologiske afsnit med overskrifterne »Illegalitetens miljøer 1940-41«, »Begyndende bladvirksomhed 1941-42«, »På vej mod